

BERLÁSZ JENŐ

**Stefan Stratimirović levele gróf Széchényi Ferenchez
a Bibliotheca Hungarica létrejötte alkalmából
1802. augusztus 13/25.**

Évtizedekkel ezelőtt, amikor az Országos Széchényi Könyvtár történetével kezdtem foglalkozni, az Országos Levéltárban őrzött Széchényi családi archívumban rábukkantam arra a névjegyzékre,¹ amelyet Széchényi Ferenc tudós munkatársaival avégből készíttetett, hogy Pesten közhasználatra bocsátott Bibliotheca Hungaricájának nyomtatott katalógusait a Magyar Szent Korona országaiban szerteszét élő literátoroknak, s más magas műveltségű személyeknek, kulturális társulatoknak megküldhesse.

Igencsak becses dokumentum ez: úgyszólván feltérképezése hazánk magyar és nemzetiségi intelligenciájának, jegyzéke 350 magánszemélynek és 113 területnek. Tartalmáról, jelentőségéről annak idején külön tanulmányban számoltam be az Országos Széchényi Könyvtár 1968/69-es évkönyvében.²

S ami ennél fontosabb, a Széchényi-archívum idézett helyén megtaláltam azoknak az illusztris személyeknek a grófhhoz intézett válaszeveleit, akiket ő a Bibliotheca nyomtatott katalógusaival megtisztelt. Ez a páratlan értékű levelesanyag sokoldalúan és hitelesen szemlélteti: hogyan fogadta Magyar- és Horvátország, valamint Erdély szellemi elitje – nyelvre, nemzetiségre való tekintet nélkül – a sajátosan hazai érdekű, bárki számára hozzáférhető, ez ideig nélkülözött könyvtárt. Erről külön számoltam be az Országos Széchényi Könyvtár 1974/1975-ös évkönyvében.³ E tanulmányomban számos, különböző rendű-rangú személyiség leveléből vett idézetekkel próbáltam megvilágítani: miben látták az illetők a Széchényi Téka művelődéstörténeti, valamint időszerű, esetleg jövőbeli hasznát, jelentőségét. Arra, hogy valamely levelet egész terjedelmében közöljek, nem gondolhattam. Egy áttekintő közlemény keretébe ez nem férhetett bele. Pedig volt ilyen nem egy.

Ezek közül is leginkább egy szokatlanul nagy terjedelmű, cirill betűs levél vonta magára a figyelmemet.⁴ Ha ez önmagában került volna a kezembe, nem

¹ Országos Levéltár, a Széchényi család levéltára, I. k. 29. cs. Acta Bibliothecam Széchényiano-Regnicolarem concernentia. II. csomó 70. sz.

² BERLÁSZ Jenő: *Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt.* = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968–1969. Bp. 1971. 55–84.

³ BERLÁSZ Jenő: *Hogyan fogadta társadalmunk a Széchényi Könyvtár alapítását.* = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974–1975. Bp. 1978. 101–160.

⁴ Uo. 135. – A cirill betűs levél másodpéldányát az Országos Széchényi Könyvtár kézírattára őrzi Fol. Serb-Illír 1. jelzet alatt. A latin fordítás fenti 1. jegyzetemben megjelölt helyen.

tudtam volna vele mit kezdeni. De rábukkantam egy, e levélről készült egykorú latin nyelvű fordításra is, amelyet nyilván a gróf készíttetett magának, mivel-hogy az írás számára is olvashatatlan volt. E fordításból derül ki: kitől származik a levél és miről van benne szó. Az író magas rangú egyházi férfiú volt: Stefan Stratimirović karlócai érsek, a magyarországi szerb egyház feje, egyszersmind a Habsburg birodalomban élő valamennyi ortodox vallású nép metropolitája.⁵ Ami a tartalmat illeti, áttekintve a latin fordítást, annyit megállapíthattam, hogy nemcsak a tiszteletpéldányként kapott katalógusokért szóló köszönetnyilvánításról, nem is csupán a Bibliotheca Hungarica jelentőségének méltatásáról van benne szó, hanem egy hosszadalmas írás- és nyelvtörténeti fejtegetésről is, sőt kiváltképpen erről.

Mivel nem vagyok nyelvész, szlavista, beláttam, hogy ennek az írásnak jelentőségét felmérni nem tudom, ezért Hadrovics László professzorhoz fordultam. A professzor úgy találta, hogy egy fölöttébb becses ismeretlen írásról van szó, amelyet az Akadémia szakfolyóiratában, a *Studia Slavica*ban okvetlenül be kell mutatni a hazai és a külföldi szaktudósoknak. Így is történt. E jeles dokumentum az általam írt, majd szerb nyelvre lefordított kísérő sorokkal együtt 1995-ben megjelent a *Studiában*.⁶

Úgy vélem azonban, hogy a nyilvánosságra hozatal ezzel csak részben teljesült. Hiszen e forrásértékű levél nemcsak a szlavisták számára érdekes, hanem számunkra, könyvtártörténészek, művelődéstörténészek számára is. Szükségesnek tartom tehát, hogy a Széchenyi részére készült latin nyelvű fordítás az én interpretációmmal együtt egy magyar nyelvű tudományos folyóiratban is megjelenjék.

Mondanivalómat a következő rendben legyen szabad előadnom. Először rámutatok a magyarországi szerb ortodox egyház egykorú különleges jogállására, valamint sajtószertű, a hazai latinos műveltségtől, a humanitas Hungaricától merőben különböző kultúrájára. Ezt követően felvázolom a levélíró főpap pályaképét, egyszersmind bemutatom magát a latinra fordított dokumentumot. Végül feltárom és kommentálom a levél tartalmát.

* * *

1. Ami a magyarországi szerb ortodox egyház sajátos jogállását illeti, fentebb idézett első tanulmányomban megemlítettem, hogy katalógusával Széchenyi Ferenc a bibliofil-könyvgyűjtő hírben álló főpapat is megtisztelte.⁷ A katoli-

⁵ A Stratimirovićra vonatkozó alapvető irodalom bibliográfiáját közli az *Enciklopedija Jugoslavije*. 8. Zagreb, 1971. – Múlt századi életrajza: WURZBACH, Constant: *Bibliographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 39. Teil. Wien, 1879. 309–310.

⁶ Közleményem címe latin betűkkel átírva: *Pismo Stefana Stratimirovića grofu Ferenc Sečeniju povodom osnivanja biblioteke „Bibliotheca Hungarica” 13/25. avgusta 1802.* = *Studia Slavica* Tom. 39. Fasc. 3–4. Bp. 1994. 221–243.

⁷ BERLÁSZ: *Hogyan propagálta Széchenyi...* 67–68.

kus egyházfőket bizonyára közelről ismerte, tisztában volt kinek-kinek a könyvek iránti érdeklődésével. Ám a szerb ortodox püspökök könyvkultúrájáról alighanem csak hiányos értesülései voltak. Érthető ez, hiszen a szerb hierarchia, sőt az egész szerbség Magyarországra történt tömeges betelepülése (1690) óta egy évszázadon át a magyar alkotmányos életen kívülálló, privilegizált közösséget alkotott. A Habsburg uralkodóktól nyert, ismételten megerősített kiváltságlevelaik teljes autonómiát biztosítottak számukra úgyannyira, hogy ügyeikbe – ide értve társadalmi-kulturális életüket is – a magyar állami szerveknek semmiféle beleszólásuk nem volt.⁸ A katolikus egyháztól s általában a hazai műveltségtől, művelődéstől messzemenően elzártak. Ez volt a helyzet 1790/91-ig. Ekkor egy súlyos politikai konfliktus nyomán, amely a magyar rendek és a főpapjaitól vezetett szerb nemzetiség között támadt, következett be az a nagy történelmi fordulat, amelynek eredményeként a szerb egyház akarva-akaratlan – mégis beletagolódott a magyar rendi állam jogközösségébe. A magyar országgyűlés az 1791:27. törvénycikkben deklarálta a szerb ortodox klérusnak a katolikus egyházzal való egyenjogúságát, – egy évvel később az 1792:10. törvénycikk pedig jogot biztosított a szerb püspököknek a magyar törvényhozásban való részvételre: a vladikák valamennyien tagjai lettek az országgyűlés felsőtáblájának.⁹

Tizenkét évvel e státusrendezés után, 1802-ben Széchényi alighanem úgy vélte: elérkezett az ideje a szerbekhez való kulturális közeledésnek, kapcsolatfelvételnek. Elhatározta, hogy katalógusával megtiszteli a szerb kultúra prominens képviselőit. Ám a személyek kiválasztása nem volt egyszerű. Hiszen az egyháziak körében változatlanul az ortodoxia jellegzetes zárt kolostori kultúrája uralkodott.¹⁰ A kolostorok falai mögé pedig világi személynek, kivált katolikusnak és magyarnak, nemigen lehetett mélyebb betekintése. Igaz, Széchényi e tekintetben kivételes helyzetben volt. A jozefinus időkben ugyanis mint királyi biztos beutazta a Délvidéket, a Szerémséget is, s alkalma nyílhatott a jelesebb kolostorok (Krusedol, Beočin, Hopovo) megtekintésére.¹¹ Arról azonban, hogy megnyilvánult-e bárhol komolyabb érdeklődés az úgynevezett magyaros könyvműveltség iránt, nem sok pozitív értesülést szerezhetett. Erre vall, hogy a szerb klérus körében csupán két oly személyiséget talált, akiről ezt okkal feltételezhetette: Stefan Stratimirovićot, a karlócai metropolitát és Josip Putnik archimandritát.¹²

⁸ Alapvető mű: SZALAY László: *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz*. Pest, 1861. – Újabb munkák: HADROVICS László: *A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei*. Bp. 1942., HADROVICS László: *Magyar és délszláv szellemi kapcsolatok*. Bp. 1944. 43–53.

⁹ MARCZALI Henrik: *Az 1790/1-i országgyűlés*. II. Bp. 1907. 168–182. – SZALAY: i. m. 72–93. – ARATÓ Endre: *A nem magyar népek nemzeti ideológiája és mozgalmái (1790–1792)*. In: *Magyarország története 1790–1848*. Bp. 1980. 117–133. (Magyarország története tíz kötetben 5.)

¹⁰ L. HADROVICS László idézett munkáit.

¹¹ FRANKÓI Vilmos: *Gróf Széchényi Ferenc*. Bp. 1902. 101–107.

¹² Putnikről WURZBACH: i. m. 24. Teil. Wien, 1872.

Nem volt könnyebb eligazodnia Széchényinek a szerb világi intelligencia tekintetében sem. Hiszen egy ilyen társadalmi réteg kialakulása a Délvidéken még éppen csak megkezdődött. Tudomása lehetett arról, hogy az első szerb gimnázium csak 1791-ben nyílt meg Karlócán (Sremski Karlovciban). Ennek még vajmi csekély szerepe lehetett a világi műveltség elterjedésében. Ám a szórványban, magyar és német lakosságú városokban, kivált Pesten és Budán élő szerb családok fiai mind nagyobb számban látogatták a magyar, főleg protestáns középiskolákat, sőt megjelentek a pesti egyetem különböző fakultásain is. Mégis meglepő, hogy Széchényi csupán két kiváló személyt tartott méltónak a Bibliotheca Hungarica katalógusával való megtiszteltetésre. Az egyik Anastasija Stojković a göttingai és jénai tudós társaság tagja,¹³ a másik Vitkovics Mihály a Pesten élő közismert magyar–szerb költő volt.

2. A kiválasztottak közül nyilván Stratimirović érsek volt a legjelentősebb személyiség. Bizonyoság erre a pályaképe.¹⁴

Ő ugyanannak a korosztálynak volt a tagja, mint Széchényi. 1757-ben született a Bács megyei Kovilban, amely helységet egyik őse magyar nemességgel együtt kapta a királytól. Mint más tehetősebb, rangosabb családok fiai, ő is magyar városokban folytatott gimnaziális tanulmányokat, szerzett humanista latin műveltséget. Így vált lehetővé számára, hogy a budai királyi egyetemen, majd a bécsi univerzitáson filozófiát és jogot tanuljon. Az 1780-as évek elején kolostorba lépett. Kovilban a tudós történetíró, Jovan Rajić tanítványa lett. Képességeivel, tudásával messze kiemelkedhetett társai közül: 27 éves korában, 1784-ben a krusedoli kolostor élére, két évvel később pedig a budai püspöki székbe került. Nyilván Széchényi már ekkor informálódott felőle. Négy év múlva, 1790 őszén pedig, amikor az ominózus temesvári szerb egyházi-nemzeti kongresszus zajlott, Stratimirović neve már közérdeklődés tárgya volt. Őt választották meg karlócai érsekké és metropolitává.¹⁵ Széchényi a pozsonyi országgyűlésen tanúja volt a rendek körében támadt zavarnak, s résztvevője az ortodox klérust egyenjogúsító törvény megalkotásának.¹⁶ Nem sokkal később értesülhetett a metropolita kulturális tevékenységéről is: 1791-ben a karlócai gimnázium felállításáról, majd 1794-ben egy korszerű papnevelde felállításáról. Nyilván tudomására jutott az is, hogy az érsek aktív irodalmi tevékenységet is folytat.¹⁷ Az 1802 tavaszánnyarán Pozsonyban tanácskozó országgyűlésen személyesen is találkozhattak. Ekkor jelentek meg a szerb ortodox püspökök első ízben a törvényhozás felső-tábláján. Hogy Stratimirović is ott volt, azt éppen a szóban forgó levelének datálása – Pozsony, 1802. augusztus 13/25. – bizonyítja.

Mindezek előrebocsátása után szemügyre vehetjük magát a levelet.

Íme, a cirill betűs eredetiről a gróf által készített latin nyelvű fordítás.

¹³ Stojkovićról *Enciklopedija Jugoslavije*. (továbbiakban *Enc. Jug.*) 8. Zagreb, 1971.

¹⁴ WURZBACH: *i. m., i. h.*

¹⁵ SZALAY: *i. m.* 72–93. – MARCZALI: *i. m., i. h.* – ARATÓ: *i. m.* 125–129.

¹⁶ MARCZALI: *i. m.* II. 189.

¹⁷ HADROVICS: *Magyar és délszláv szellemi kapcsolatok*. 53.

Писмо Стефана Стратимировића

Вашего Превосходительства
 Въ Пожѣнѣ 13^о/25. Авгѣста 802.

Покорнѣйшій Слѣга
 Стеф. Стратимировичъ Карло-
 вачк. АрхіЕпѣкъ и Митрополитъ восточ:
 Правослѣв: Неунит: Церкви в' Ц:К. Державахъ

Translatum ex Slavino.

Illustrissime Comes,
 Domine Excellentissime!

Libros tuos Excellentissime Domine Comes! *Bibliotheca hungarica* dictos III. Tomis, quibus pro singulari tua humanitate dono mihi missis honorem præstitisti, magna cum voluptate percipiens, ut voto tuo respondeam, atque in tesseram sinceræ meæ gratitudinis, ac intimæ in te venerationis, en rescribo manu propria, Literis et lingva in Libris Ecclesiæ Slavo-Serbicæ, cui ipse hoc tempore Archiepiscopus præesse honorem habeo, usu receptis. Indulgeas tamen Excellentissime Domine Comes! ut priusquam de insigni hacce Bibliotheca, et Te ipso aliqua scripsero, de Literis hisce, et Lingva, qua scribo, nonnulla præmittam.

Literas has jam 9. sæcul. a S. Cyrillo (†872:) illo Slavorum Doctore, et Philosopho inventas esse, constans est apud omnes opinio: inventas autem ex Græcis numero plus quam 40.

Nonnullæ tamen ex iis sunt omnino superflua, aut quippe sine necessitate, simpliciter tantum ex Græcis acceptæ, uti: Ѡ, Ѣ, Ѱ, Ѳ, ѱ, aut, quia aliqua ex iis calculum notarent, vel orthographiæ, et grammaticarum Legum gratia ex Græcis acceptæ inventare esse debuerint, uti: ѕ, и, Ѡ, с, ѣ, aut denique a scribis forte solis auctæ, prouti sunt: Ѡ, et ш. Nonnullæ tamen etiam præter Græcas inventæ sunt, et tam pro Slavicae lingvæ genio necessariae, ut absque iis diversi vocum toni, et Slavicae Dialecti neutiquam accurate scribi possent, talesque sunt: ж, ч, ц, ш, ъ, ѣ, я, et ы. Unde vero hæ acceptæ, vel an tunc inventæ? necdum satis exploratum est. Mea quidem sententia quædam ex iis manifeste Hebrææ esse originis videntur, uti: ц, et ш, dubito de ч et ж, hæ autem ъ, ѣ, я. absque omni dubio pro vocibus Slavica excogitatae sunt: illud vero ы. a græca diphthongo *oi*, cuius tunc alter erat sonus, vestigia refert, et apud Russos aliter quam simplex *i*, non item apud alios Slavos profertur, sed Orthographiæ tantum, et legum Grammatices gratia ferendum tamen est.

Primos, quibus Litteræ hæ datae sunt, credibile est, Slavicos illos populos Getarum posteror fuisse, qui Daciam, Bulgariam, atque Serbiam inter ad Danubium accolebant: quod ipsum multis argumentis illustrare brevis missilium Litterarum vetat: id tantum commemorare sufficiat: ipsorum etiam Vajvodarum Valachicæ antiquæ his Litteris et lingva exarata esse.

Hoc tempore usus harum literarum in tota Russia obtinet, et in Superiore Hungaria apud Rutenos, atque apud omnes Slavicos populos, qui *Orientalis Ecclesiæ* Sacra sequuntur: inter quos *Serbi, Bosnenses, Croatae, et Dalmatae, Valachi* quoque hujus Religionis in Valachia, Transylvania, et Banatu Temesiensi propriam suam lingvam his literis scribunt. Soli Bulgari præpripriis Græcis contigui, et sub directione Episcoporum Græcorum, quamvis nunc et illi Slavi, neque tamen his, nec propriis literis utuntur, sed græca lingva Sacra peragunt. Eadem ratione et illi Valachi Thessaliam inter Albaniamque, et Macedoniam plurimum ad urbem nunc Moscopolis dictam degentes, et qui *Czinczari* dicuntur, propriis Litteris carent.

Calligraphia literarum harum hoc tempore jam duplex est, civilibus nempe, et ecclesiasticis Literis impressa, hæ antiquis Latino-Gothicis, illæ cultiores, hodiernis latinis consimiles; antiquis, id est, Ecclesiasticis Litteris omnes Ecclesiastici, et ad Liturgiam spectantes Libri apud nos, et apud Russos hodie dum imprimuntur, alii vero omnis generis, Litteris sic dictis Civilibus quæ præter polituram, acceperunt etiam Compendium exmissis sequentibus Notis: ѕ, с, Ѡ, ѡ, Ѣ, Ѱ. Verum pro extraneis vocibus, et pro puro *e* in initio scripto adoptarunt novam aliam, aut potius utuntur inverso *e*. v.g. э. Eadem ratione manu etiam exaratarum apud diversas Nationes diversa est Calligraphia, nec multum tamen differunt reliqui inter se præter Russos: hi enim tam dispa-

rem habent scribendi modum, ut praepropere secundum Exemplum Cancellariae scripta, ab aliis vel expertis legantur difficillime.

Utilitas literarum harum in eo potissimum consistit: quod omnes Slavicae Dialecti, omnesque aliae linguae ita plane iis scribi possint, uti loquentes eas enunciant. Est unus dumtaxat in iis defectus, quippe quod aspirationis nota, uti apud Latinos est h, careant; cuius loco Russi litteram z, id est, g. adhibent. Causa autem defectus huius esse videtur: quia gentes illae, quibus Literae hae primo datae sunt, carebant forte vocibus aspiratione tali egentibus, et quia nec ipsi Graeci similem litteram habent, verum syllabas, in quibus Latini litteram h. adhibent, asterisco Dacia nominato signant. v.g. Ὅμηρος = Homerus; denique quia littera x, et similis est notae illi aspirationis, et saepe resarcit eam. Praeter hanc exiguam exceptionem ceterae literae hae perfectissimae sunt, et pro Slavicis Dialectis perquam necessariae eo quidem amplius, quod Voces Slavicae tam multarum huius originis Gentium atque Dialectorum in terminationibus tantum, et diversa modulandi ratione differant, in radice autem, et secundum ethnologiam examinatae semper fere pure Slavicam apud omnes intellectu facilem originem redeolant.

Slavicae illae gentes, quae Romano-catholicae, aut recedentium ab hac Protestantium religionis sunt, Latinisque literis utuntur, uti *Slavi Carpatici, Poloni, Moravi, Bohemi, Carni, Croatiae, et Dalmatae* tam improprie atque inepte Slavicam suam linguam latinis litteris scribunt, ut nec in orthographia convenire, neque suas Dialectos invicem, quin de novo orthographiam addiscere cogantur, legere aut scribere possint, e.g. vocem ab omnibus fere aequaliter pronunciatam животь = Vita alicui *zivot*, alii *zivot*, multi *zivot*, nonnulli *czivot*, alii *zschivot*, alii alias scribunt. Accedit ad hoc Latinarum literarum diversitas: soli namque Dalmatae (non nullis iis exceptis, qui sic dictis Hieronymianis utuntur.) Croatiae, et in Slavonia degentes Romano-Catholici puras, et recentiores Latinas, alii vero fere omnes antiquas apud Germanos usu receptas curvas illas litteras adhibent. Quibus omnibus, ut et accuratius, et majori cum fructu scribere possint, non dabitur alias eluctari, quam si aliquos ex laudatis nostris Slavinis characteribus, atque ad minus sequentes adoptarent: ж, ч, ц, ш, ъ, ѣ.

Tantum autem differt Dialectus illa antiqua Slavica Literarum harum propria, ab aliis fere omnibus hodiernis vulgaribus Slavicarum Gentium Lingvis, quantum germanica cultior, seu literaria, a plebea Svevica.

Habet etiam lingua haec propriam Grammaticam, et Orthographiam, omneque legum grammaticarum punctum sic exactum, atque perfectum, uti ipsa graeca, cui in legibus his sic analoga, etiam particulam cum Participio, invito proprio genio, olim conjungebat, et subinde ancillari coacta est: manifesto indicio, ex Graeca omnia pro ea hausta esse. Verum hac sua regularum exactitudine adepta est eam excellentiam, ut ex omnibus Slavicae originis Dialectis voces haurire, eas ad leges suas cum propria locupletatione exigere, et reliquarum quasi Magistra videri possit, adepta est etiam perquam multum amoenitatis Graecae, compositionisque et evolutionis habitum: cuius adjuvatio, et inprimis regularum exactitudine ex aliis tam multarum gentium Dialectis locupletata sic omnino abundat Verbis, uti viva quaedam atque culta lingua.

Profuit nempe ipsi plurimum ad perfectionem hanc utique illud, quod omnes Libri Ecclesiastici Graecorum, utpote praeter caeremoniales, sacri, vetus et novum Testamentum, Doctorumque Ecclesiae S. Basilii, Ioannis Chrysostomi, Damasceni, et aliorum complura opera, Sanctorumque Vitae in eam versae sint eo probabilius tempore, quo ipsa quoque graeca benigniore fruebatur Minerva.

Si voces illius cum existentium modo Gentium Slavicae originis Dialectis contuleris, tum vero considerata vocum origine et natura *Serbi, Bosnenses, Dalmatae*, et ipsi quidam Bulgari, proxime ad eam accedunt: Si vero terminationes vocum, Mutationes, et Modulationis accentus contenderis, tum Slavi Carpatici, et Russi proximius accedere videntur. Omnes tamen viventes Slavici Populi per Mediam Europam ad Septentrionem ab olim prolati, ab Oriente Mogolicae et Finnicae originis Populis, ab Occidente Germanis, et a Meridie Italis contigui, atque immixti plurimas ab his gentibus voces mutuaverunt (:subinde etiam sub nomine harum gentium apud alios latentes, ut *Carpatici Slavi* sub nomine *Tót* seu *Teuto*:).

Antiqua itaque illa Slavica Dialectus, si non quæ Mater, ad minus qua Magistra reliquarum viventium censenda est. Omnes fere literariæ, et technologicæ voces, altioresque et universales Idææ facile hac lingua producuntur, et germinant.

Unum adhuc commemorare liceat: mirum omnino videri, cur eruditi illi Hungariæ Viri, qui antiquitatem et historiæ gentis suæ monumenta scrutantur, omnem Slavicam linguam, aut omnino negligunt, aut plane contemnunt? Absque cujus tamen, et diversarum ejus Dialectorum cognitione neque hodiernæ Patriæ res antiquæ, neque ipsi Græci temporis illius auctores, usquequaque intelligi p[oss]unt. Sed jam satis de dialecto harum literarum, et lingua: accedo ad donum ipsum a te Excellentissime Domine Comes! sponte, pro eximio tuo affectu, mihi submissum.

Quamquam autem neque tua hæc eximia humanitas, Excellentissime Comes! pro dignitate sua, hac mea quidem vili gratitudine, neque Bibliotheca hæc, aut gloria tua virtute, et literis parta, et tam in Patria, quam ubique celebris, tenui mea laude egeat; subtcere tamen non possum, talem tuam hucdum ab omnibus fere nostris neglectam colligendorum Librorum Methodum, ex omni Scientiarum genere, et ab omnibus Gentibus, quidquid ad rem hungaricam Symbolam suam confert, maximam literis utilitatem, Bibliothecæ vero talem a te datam Conditionem, ut in usum communem serviret, tuo quidem nomini perennem gloriæ laudem, communi vero Literarum emolumento incomparabile, atque ingens daturam incrementum.

Neque vero deerant hucdum etiam in Hungaria viri Literis, ac zelo præprimis indagandarum antiquitatum, atque Historiæ Patriæ studiosi, qui Librorum Bibliothecas in honorem, et eruditionem gentis profusa quasi liberalitate colligerent; quam pauci tamen erant, qui absque Nationis, Religionis, et conditionis discrimine, contemplatione Patriæ in universum cum omnibus adjectis, et adhærentibus ei Partibus, omne genus Literaturæ, et omnium in Patria gentium res illustrantes Libros conquirerent; quam pauci, aut potius nulli (:unicum insignem Comitem Samuelem Teleki eximo, cui in vivis adhuc amoenus sit honor iste:) erant, qui assiduo labore, atque ingentibus sumptibus comparatos Librorum Thesaurus, Patriæ et communi usui gratis, et libenter consecrarent?

Et hac quoque de causa factum est, ut plurimæ Scientiæ perquam tarde in Hungariam penetrarent, plurimæ ne in hanc quidem diem hic colerentur, factum est, ut ipsa etiam Historia, et Antiquitates gentis hucdum non satis eruta, et elucubrata essent. Qui erant Ugri? qui Magyari? qui Cumani? quatenus inter se lingua, aut origine dissiti? quas gentes in quavis Provincia? et quas lingvas, aut mores deprehenderunt, vel adoptarunt? ne hæc quidem penitus edocta. Quod plus est, neque Compendium Historiæ pro pueris, quod in scholis, et manu gestarent, pro ratione utilitatis omnium habemus, omnibus in quadam parte aut deficientibus, aut redundantibus, nullo omnium temporum, et Nationum res in compendio pertractante.

Iam tu Excellentissime Comes! tali suo Exemplo quantam posteris utilitatem, quantum dabis literis, et eruditioni honorem, quantum apud Concives et opibus et studio illustrandarum gentis suæ rerum eximios imitationis æstum excitabis? Omnis enim virtutis semen beneficum est, et futurum, ut in immensum humanitatis emolumentum, quasi Geniis tutelariibus propageatur, atque increscat. Virtus vero in Literis, ac Doctrinis bonis tam prompte et libenter exercita, uti in honorem Mentis et animæ facta immolatio, est quasi immortale donum, humanum omne pretium præponderans.

Perfruere itaque Excellentissime Comes! talis tuæ inæstimabilis virtutis in vivis cum gaudio; perfruere cum læta animi voluptate, promerita apud Concives Tuos insigni laude: de me autem certum te esse rogo, quod cum sincera Veneratione semper futurus sim

Tuus, Excellentissime Comes

Dabam Posenii die 13/25. Augusti 1802.

obsequentissimus servus
Stephan. Stratimirovics
Archiepiscopus, et Metropolita
Carlovcensis, Orient. orthod. non
unitæ in Cæo-Regiis Ditionibus
Ecclesiæ.

3. Ha a felszínen, nagy vonalakban áttekintjük e terjedelmes levél szövegét, világosan feltárul előttünk az érsek mondanivalója.

Tulajdonképpen két témával foglalkozik.

Először és kiváltképpen az ősi szerb kultúra sajtyszerűségével. Konkrétan: a cirill írásmód, írásforma jelentőségével, majd az élő szerb nyelvtől különböző egyedi szláv, az ún. 'szlaveno szerb' nyelv szakszerű értékelésével. Ez tölti ki a levél nagyobbik felét.

Csak másodsorban szól a magyarországi kultúráról, a magyar tudományosságról, mégpedig igencsak kritikus hangon, rámutatván ennek szembeűnő hiányosságaira, legfőképpen a szerb kultúrkincs megismerésére. Végül azonban annak a véleményének ad kifejezést, hogy az elkövetkező időkben ezek a fogyatékoságok pótolhatók lesznek. Kezdeményezője lehet ennek a Bibliotheca Hungarica.

Mindezt az alábbiakban a levél szövegének szoros nyomonkövetésével részletesen, behatóan megismerhetjük. Érdemes megismerni.

Legyen szabad mindenekelőtt a levél fölöttébb udvarias bevezetőjét – magyarra fordítva – idézni.

„Méltóságos gróf, kegyelmes Uram!

Bibliotheca Hungarica című három kötetre terjedő kiadványodat, amellyel megörvendezettél, nagy örömmel fogadtam. Hogy kívánságodnak megfeleljek, őszinte hálám és Irántad való mély tisztelem jeléül íme, saját kezűleg válaszolok a szláv-szerb egyháznak sajtát könyveiben használt betűivel és nyelvén, – amely egyháznak mint érsek ez idő szerint én állok az élén.

Engedd meg Kegyelmes Gróf Úr, hogy mielőtt jeles könyvtáradról s Te magadról nyilatkoznék, ezekről a betűkről s e nyelvről, amelyen írok, egyet-mást előrebocsássak.”

Közismert tény – így kezdődik a tanítás –, hogy a cirill betűket a szláv népek híres doktora és bölcse, Szent Cyrill (†872)¹⁸ találta fel. Betűkészletének mintegy 40 darabja a görög alfabetumból való; a többi ismeretlen, talán héber eredetű, és speciálisan a szláv hangok jelölésére szolgál; nélkülük a szavaknak és a dialektusoknak különböző árnyalatai semmiképpen sem volnának helyesen írhatók. – Az elsők, akik e betűket használták, a géták utódai, a Duna mentén, Dáciában, Bulgáriában és Szerbiában lakó szláv népek voltak. Jelenleg e betűk használata egész Oroszországra jellemző, hasonlóképpen a Felső-Magyarországon lakó ruténekre s általában mindazokra a népekre, amelyek a keleti egyház szertartásait követik. Rajtuk kívül ezekkel a betűkkel írják nyelvüket a szerbek, bosnyákok, horvátok és dalmaták, valamint e hitvallásnak Oláhországban, Erdélyben és a Temesi Bánságban élő hívei. Egyedül a görögökkel szomszédos, görög püspökök irányítása alatt álló bolgárok – noha most már ők is szlávok – nem élnek a cirillikával mivelhogy szertartásaikhoz a görög nyelvet használják. Ugyanez a helyzet a Tesszália és Albánia között, Macedóniában élő oláhok, az ún. cincárok esetében is. A cirillikának – így szól tovább a levél – az újabb időkben immár két változata különböztethető meg: a régi egyházi írás mellett megjelent egy új, világi, polgári forma is. A régi forma az antik latin–gót írásképhez, az új a mai latinhoz hasonló. A régi azaz az egyházi betűkkel nyomtatják ma is mind az oroszoknál, mind a szerbeknél az összes liturgikus könyveket. Mindennemű egyéb könyvek nyomtatása az ún. polgári betűkkel történik. – Ami a kéz-

¹⁸ Cirill: Kürilosz Kónsztantinosz halálának éve helyesen 869.

írás kalligráfiáját illeti, az a különböző nemzeteknél különböző, – mégis az orosz kivéve – igen hasonló. A cirill betűk haszna abban van – hangsúlyozza ismételtelen az érsek –, hogy általuk az összes szláv nyelvek és dialektusok úgy írhatók, ahogyan azokat élő szóval kiejtik. Egy hiányosságuk van csupán, az hogy nincsen közöttük hehezetes jel. – Merőben más a helyzet – így folytatódik az oktatás – azoknál a szláv népeknél, amelyek a római katolikus egyházhoz tartoznak, avagy protestáns vallásúak. Ezek tudvalevőleg latin betűkkel élnek: így a kárpáti szlávok, lengyelek, morvák, csehek, szlovének, horvátok és dalmaták. A latinikával való írás azonban annyira tökéletlen, hogy e népek – helyesírásuk és dialektusaik különbözősége miatt – egymás nyelvét nem képesek írni vagy olvasni. –

**Így végződik Stratimirovićnak a cirill írásról szóló fejtegetése.
Ezután rátér a szlaveno–szerb nyelv ismertetésére.**

E nyelvnek – hangsúlyozza – saját nyelvtana és helyesírása van. Grammatikai szabályai annyira pontosak és tökéletesek, mint a görög nyelv. Éppen ezért azt lehet mondani, hogy a többi szláv nyelveknek valóságos tanító mestere. Megvan benne a görög bájnak, szerkesztésnek és fejlődésnek minden jellemzője. Minthogy pedig szókincsét számos szláv dialektusból merítette, éppúgy bővelkedik szavakban, mint akármely élő, kiművelt nyelv. Tökéletességéhez nyilván hozzájárult az is, hogy – a szerkönyveken, valamint az ó- és újtestamentumon kívül – minden görög egyházi könyv, így Szent Vazul (Basilios), Aranyszájú János, Damaszkuszi János és mások művei, hasonlóképpen a szentek életrajzai első ízben erre a nyelvre lettek lefordítva, valószínűleg még azokban az időkben, amikor a görög nyelv „még Minervának örvendett”. – Ha e nyelv szavait – így szól tovább az előadás – eredetükre és természetükre nézve összehasonlítjuk az élő szláv népnyelvekkel, kiderül, hogy a szerb, a bosnyák, a dalmata és némely bolgár dialektus áll hozzá a legközelebb. Ha pedig a szavak végződéseit és hangsúlyukat hasonlítjuk össze, akkor a kárpáti szlávok és az oroszok nyelve látszik hozzá közelebb lenni. Nem szabad persze figyelmen kívül hagyni azt – folytatódik a magyarázat –, hogy az élő szláv népek egykor Közép-Európán át észak felé vándorlásuk során keletről mongol és finn eredetű népekkel, nyugat felől germánokkal, délről pedig itáliaiakkal érintkezve, tőlük igen sok szót átvettek. Sőt az is előfordult, hogy egy egész szláv népre valamelyik idegen nép neve ragadt rá. Így pl. a kárpáti szlávokra a ‘tót’ vagyis ‘teuto’ név. Végso soron megállapítható – fejezi be tanítását az érsek –, hogy a régi szláv nyelvet, ti. az egyházit mindenesetre a többi szláv nyelv tanítójának lehet tekinteni, ha anyjának nem is. Figyelemre méltó, hogy csaknem valamennyi irodalmi és műszó, valamint számos magasabb és általánosabb fogalom nőtt ki e nyelvből.

Áttekintve ezt a nagy erudícióval megírt előadást, úgy lehet, megértjük, miért írt Stratimirović érsek cirill betűs szlaveno–szerb nyelvű levelet Széchenyinek. Feltehetőleg azért, mert demonstrálni akarta az ortodox szláv kultúra magasrendűségét. Tette pedig ezt bizonyára azért, mert a Bibliotheca Hungarica katalógusában nemhogy a pravoszláv irodalomnak nem találta nyomát, hanem még a szláv irodalomnak is alig-alig. Erre vall levelének következő nyílt kritikai megjegyzése.

„Érthetetlen számomra, hogy Magyarországnak azok a tudósai, akik népük régiségeit és történelmi emlékeit kutatják, általában elhanyagolják, szinte semmibe veszik a szláv nyelveket. Pedig a szláv dialektusok ismerete nélkül sem a mai haza őstörténete, sem az ősidők görög auktorai nem érthetők meg.”

Magáról a Bibliotheca Hungaricáról azonban mégis teljes elismeréssel nyilatkozott. Mert lehetetlen volt fel nem ismernie a Széchényi-téka nagyszerű jelentőségét, hiszen az – nagy hiányosságai ellenére – mégiscsak magába foglalta a soknyelvű, soknemzetiségű ország harmadfél évszázados könyvtermését, s hozzáférhetővé tette a haza egész értelmiségének számára, – alapot vetve ezzel az új évszázad szellemi építkezésének. Elismerő mondatai így szólnak:

„Ámbár a Te irántam tanúsított kegyességed nem szorul az én hálámra, hasonlóképpen az Általad nagy tudással és áldozattal létesített könyvtár sem az én gyarló dicséretemre, mégsem hallgathatom el, hogy a Te páratlanul álló gyűjtő módszered – amely a tudományok minden ágára és minden hazai népre tekintettel van – az egész literatúrára nézve igen jelentős. Maga a gyűjtemény pedig, amelyet közhasználatra bocsátasz, nagy dicsőséget biztosít nevednek. Igaz – így folytatja – eddig sem hiányoztak Magyarországon olyan tiszteletre méltó szerény férfiak, akik népük becsületére és művelésére pazar bőkezűséggel bibliotékákat létesítettek, mégis mily kevesen voltak olyanok, akik nemzetiségre, vallásra és társadalmi állapotra tekintet nélkül, a haza egyetemes szemléletben, valamennyi hazai nép történetét megvilágító könyveket gyűjtöttek, – és mily kevesen voltak (egyedül a jeles Teleki Sámuel gróftól kivéve), akik szorgos munkával és nagy költséggel megszerzett könyvkincsüket a hazának és a közhasználatnak szentelték!”

Levelének következő fejezetében Stratimirović konkrét példák felemlítésével ismételten rámutat a magyar tudományosság, konkrétan a történetírás bizonyos feltűnő hiányosságaira.

„Ismeretes – írja –, hogy Magyarország sok tudományt csak megkésve fogadott be. Sokat még a mai napig sem művelnek. Egészen különös az is, hogy az ország népének története sincs még eléggé feltárva és megvilágítva. Így például az sem tudható pontosan, kik voltak az ugorok, kik a magyarok és kik a kunok, és hogyan különböztek ezek egymástól nyelvben vagy eredetben. Továbbá, hogy mely nyelveket vagy szokásokat vetettek el vagy vettek fel. Különös az is, hogy mindmáig nincs egy, a tanulóiifjúság számára szóló olyan történeti összefoglalás, amelyet minden iskolában használni lehetne. Ami van, az hiányos, vagy túl bő, s egyikben sincs minden korszak és nép története összefoglalóan előadva.” Pedig „nagyon fontos lenne ez, mivelhogy az irodalomban és a szabad tudományokban ... gyakorolt erény ... el nem enyésző ajándék, amely fontosságban minden emberi értéket meghalad.”

Zárószavai Széchényihez így szólnak:

„Örömmel élvezted tehát életedben Kegyelmes Gróf a felbecsülhetetlen erényedet, élvezted lelked boldog gyönyörűségével és honfitársaidtól kiérdemelt jeles dicséretet, – részemről pedig légy meggyőződve arról, hogy mindig őszinte tisztelettel leszek Irántad.”

Áttekintve e különös levelet, Széchényi számára világhosszá válhatott, hogy az érsek – noha felismerte s nagyra értékelte a Bibliotheca Hungaricát, ezt a maga nemében Európának e táján páratlanul álló intézményt, annak ügyével nem kívánt közösséget vállalni. S a mi számunkra, a késői olvasók számára is úgy tűnik, mintha nyilatkozata egy, a magyarországi népközösségen kívülálló idegen etnikum részéről történnék. Semmiképpen sem olvasható ki a leveléből,

hogy ő, mint a szerb ortodox egyházi műveltség elsőrangú reprezentánsa, egyzersmind a magyarországi latin műveltség részese a Bibliotheca Hungaricát – Széchényi intenciójának megfelelően – éppúgy a magáénak, a népéhez tartozónak tekintette volna, miként a hazában élő többi nemzetiség intelligenciája tekintette. Írásában nem jut kifejezésre az ügyvel való közösségvállalás szándéka. Így a tékából hiányzó magyar vonatkozású szláv irodalom begyűjtésében való segítség készsége. Pedig ha ajándékokkal nem is, útbaigazításokkal támogatni lehetett volna az ügyet, miként ezt például Anastasije Stojković tette.¹⁹

Érdekes, hogy amit Stratimirović 1802-ben megtenni nem kívánt, azzal a humanista műveltségű világ szerb értelmiségnek egy későbbi prominens képviselője, Sava Tekelijja, magyaros írásmód szerint Tököly Száva (1761–1842) másfél évtized múlva, 1818-ban megpróbálkozott: 20 000 forintnyi alapítványi összeget ajánlott fel a Bibliotheca Hungaricában létesítendő „illír” gyűjtemény céljára. Nem rajta múlt, hogy szándéka nem valósult meg.²⁰

JENŐ BERLÁSZ

Une lettre de Stefan Stratimirović au comte Ferenc Széchényi à l'occasion de la fondation de la Bibliotheca Hungarica

L'auteur publie et analyse d'une manière approfondie la lettre de l'archevêque de Karlóca, Stefan Stratimirović, chef de l'église serbe de Hongrie, adressée en 1802 à Ferenc Széchényi. Dans cette lettre l'archevêque remercie le comte du catalogue imprimé envoyé pour sa bibliothèque et il s'engage dans une longue explication dans le domaine de l'histoire de l'écriture et de la langue. L'analyse du contenu de la lettre est précédée par une esquisse de l'histoire et de la culture de l'église orthodoxe serbe de Hongrie et de la carrière ecclésiastique de l'archevêque. La lettre donne une analyse approfondie des traits caractéristiques de l'ancienne culture serbe et de la science hongroise. A propos de cette dernière, il signale une lacune: c'est que le trésor culturel serbe est inconnu en Hongrie. L'archevêque voulut illustrer la supériorité de la culture orthodoxe slave par le fait qu'il écrivit sa lettre en la langue slaveno-serbe, en caractères cyrilliques. En effet il prit mal que dans le catalogue de la bibliothèque de Széchényi, la littérature slave était représentée à peine. Pourtant il parle avec éloge de la Bibliotheca Hungarica, parce qu'elle contient – malgré ses lacunes – la liste des livres du pays multinational, publiés durant les derniers 250 années. Mais la lettre prouve aussi que l'archevêque – contrairement aux manifestations des intellectuels des autres peuples de la Hongrie – ne considérait pas la Bibliotheca Hungarica appartenant à son propre peuple aussi.

¹⁹ Anastasije Stojković pl. nemcsak információkkal látta el Széchényit, hanem saját nyomtatott munkáit is megküldte a Bibliotheca számára. – A magyarországi nemzetiségek, így a szerbek nyomtatott könyvanyagának statisztikáját I. KÁFER István: *Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve 1577–1977*. Bp. 1977. 134–140. és a függelékben.

²⁰ BERLÁSZ Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp. 1981. 107. – A Sava Tekelijáról szóló szerb irodalmat I. *Enc. Jug.* 8. 332.